

РОЗДІЛ ІІІ. ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ АНТОНІЯ МАЛЬЧЕВСЬКОГО

§1. АСИМЕТРІЇ АНТОНІЯ МАЛЬЧЕВСЬКОГО

<https://doi.org/10.37835/263-01-1.07>

«Він був прикладом доброї поведінки; іншим учням у навчанні допомагав; і з честю для цієї школи був учнем, першість якого за спільною згодою шкільної влади, професорів, метрів й самих учнів визнано... Ім'я його зі справжньою повагою записане в книзі учнів. З упевненістю рекомендую його всім установам як молоду людину, яка за законом серця, високими здібностями та своєю поведінкою принесе користь в публічній освіті й буде в пригоді знаннями, якими ця школа з увагою й підтримкою виховання серця та розширення розуму наділяє. Він завжди буде вважатися в кременецькій школі за учня, спогад про якого приносить радість, і він має право на мою допомогу й допомогу педагогічних працівників, якщо такої потребуватиме, і шкільний мундир носити йому завжди дозволено,» — так написав про Антонія Мальчевського натхненник Волинської гімназії Тадеуш Чацький¹⁷. Міф про сонячні кременецькі роки (1805-1811) використовувався часто, головним чином через інтригуючий дисонанс, таємничість метаморфози поета. Безтурботний час, проведений у Волинській гімназії, ігри, розваги — все це контрастує з життям Мальчевського після повернення з європейських подорожей. Перетворення чудового Антошка на особу, яка радше скидалася на лютеранського пастора — відкрите місце в біографії, особливо схильне до міфологізації. Ця шалена асиметрія підігриває образ Антонія Мальчевського

¹⁷ Цит. за: Mazanowski M. Charakterystyki literackie pisarzy polskich, IV. Antoni Malczewski. Lwów-Złoczów, 1930. С. 5

як поета-романтика в усіх повноті та складності його характеру, життєвих перипетій і глибини трагізму.

Після смерті матері 1800 року Мальчевський перейшов під опіку доброї подруги батьків, Юліанни Скібіцької (уродженої Блендовської), яка сама виховувала свого сина Францішека. Пані Скібіцька була освіченою жінкою, і в її домі гостювали представники тогочасної еліти. Згодом Францішек Скібіцький став найкращим другом майбутнього автора «Марії». У 1803 році пані Скібіцька разом із сином та вихованцем переїхала з Дубна до Кременця. Хлопці не відвідували повітової школи, а навчалися приватно. Їхньою освітою опікувався також Тадеуш Чацький. Так сталося, що першим вчителем і провідником Францішека Скібіцького був саме Гуго Коллонтай, який, звільнившись з оломоуцької в'язниці завдяки втручання імператора Олександра I, прийняв гостинність, запропоновану йому в домі матері Скібіцької, яка тоді мешкала в Дубно¹⁸. У 1805 році Мальчевський розпочав навчання у новоствореній Волинській гімназії — його прийняли до четвертого класу. Перебування в Кременці було, безсумнівно, найбезтурботнішими роками в житті поета. Мальчевський користувався великою симпатією як однокласників, так і професорів. Мальчевський, безсумнівно, заслуговував на прихильність Чацького — розумний, допитливий до світу, винятково талановитий, особливо в галузі математики, він вирізнявся з-поміж інших студентів. Помітно, що Чацький прихильно ставився до Мальчевського, а Казимир Владислав Вуйцицький в некролозі пані Скібіцької писав, що вона була вдячна Чацькому, в якому бачила не лише керівника, але й батька для свого сина Францішека та підопічного Антонія.

¹⁸ T. J. Stecki, *Kilka nieznanych szczegółów z życia Antoniego Malczewskiego i pamiątki po nim pozostałe*, "Tygodnik Ilustrowany" 1869, № 77. С. 294-296.

Беловський прямо вказує, що Антоній був «улюбленцем» Чацького¹⁹. Тадеуш Чацький бачив у Мальчевському не лише гострий розум і пристрасть до знань та досвіду. Він також мав до нього особливу довіру, адже Антонія було призначено членом студентського суду. Юзеф Уейський, посилаючись на посвідчення, яке Чацький вручив Мальчевському, писав «(...) в цих захоплених словах є, зрештою, щось більше, ніж неупереджений відгук. У них відчувається, що цей хлопчик, про якого вони були сказані, був особливо, безпосередньо близький до свого вчителя»²⁰. Архітектор успіху Волинської гімназії, яка з 1818 року стала Кременецьким лицесом, дуже дбав про підбір відповідних вчителів. Спілкування з видатними умами сприяло пробудженню академічних пристрастей Мальчевського. Не дивно, що згодом ми зустрічаємо Антонія в Європі, де він відвідує лекції з хімії та вивчає таємниці гіпнозу. Для розвитку особистості поета важливим було прищеплення гуманістичних і патріотичних ідеалів. У Кременецькій школі виховували «освічених патріотів, людей з широким кругозором, які мали стати гордістю відродженої країни»²¹.

Предки й родичі Мальчевського проте були відомі з діянь не завжди шляхетних. Майбутній батько Антонія незабаром приєднався до Тарговицької конфедерації, щоб врятувати свій маєток, якому загрожувало банкрутство. Після народження дитини пані Мальчевська переїхала до Княгинина. Брат Антонія, Костянтин, народився у Варшаві 28 грудня 1797 року. А матір поета померла через три роки. Народження Антонія 3 червня 1793 року пов'язане зі скандалом. Ян Мальчевський успадкував частину значних

¹⁹ Див: Ujejski J. Antoni Malczewski : (poeta i poemat). Warszawa, 1921. С. 17-19.

²⁰ Ujejski J. Antoni Malczewski : (poeta i poemat). Warszawa, 1921. С. 19.

²¹ Див.: W. Piotrowski, *Słownik krzemieńczan, 1805-1832*, Piotrków Trybunalski 2005.

статків від свого батька Ігнація (пом. 1779). У Варшаві під час Чотирирічного сейму він зустрів свою майбутню дружину, Констанцію Філіпову Гауманнову, уроджену Блешинську. Ян не зміг встояти перед чарами вродливої заміжньої жінки. Незабаром з'явилася можливість вирішити незручну ситуацію рішуче. Батько Мальчевського отримав командування 17-м пішим полком коронної армії, до якого в 1790 році перейшов полковник Філіп Гауманн (1754-1829). Його дружина, Констанція, втекла з Мальчевським, попередньо пограбувавши чоловіка. Згодом вона надіслала чоловікові листа з вимогою розлучення, після чого переїхала до варшавського монастиря Візитаток. У 1792 році Констанція отримала свідоцтво про розлучення і вийшла заміж за Мальчевського. У 1793 році народився Антоній. Як ми вже згадували, після смерті матері 1800 року майбутній поет опинився під опікою Юліанни Скібіцької (1760-1843) в Дубно й Кременці.

Початок шлюбу батьків Мальчевського дослідники згадують ніби мимохідь, у гротескних образах. Водночас, Ян Мальчевський постає в їхніх розповідях як відважний чоловік, можливо, нерозсудливий, про що свідчить помітна схильність до марнотратства родинних статків та участі у справах, які не дуже похвальні — як-от підтримка Тарговицької конфедерації, але не позбавлений чарівності. Про його опонента, Гауманна, навпаки, кажуть, що він незграбна людина, яка проте викликає деяку симпатію. Життя братів і сестер Мальчевського дослідники описують як ганебне чи неспокійне. Це в свою чергу слугує створенню образу Мальчевського як людини, яку завжди супроводжувала атмосфера скандалу, тому не дивно, що його життя було сповнене бійок, але також смутку і нещастя. Адже історія родини була позначена не лише порушеннями загальноприйнятих моральних норм, але й своєрідним фаталі-

змом — майже всі найближчі родичі поета пережили самотність, страждання і розлуку²².

Були спроби шукати витoki творчості Мальчевського в його дитинстві. Тут дуже важливим виявився простір його юності — Україна, яка вже сучасниками Мальчевського була піднесена до статусу міфу. У підручниках і дослідженнях з романтичної літератури Мальчевський постає як один із трьох великих представників української школи в польській поезії — поряд із Северином Гощинським та Юзефом Богданом Залеським. У текстах, присвячених Мальчевському, підкреслюється факт його знайомства із Залеським²³.

Починаючи з 1830-х років про поета говорили як про співця України. Це має велике значення, особливо коли йдеться про легенду про Мальчевського, увічнену в романтичних текстах. У великій літературі на цю тему підкреслюється, що хоча всі поети вводили у свої твори природу, історію та народну поезію, вони створили три різні візії південно-східного прикордоння Речі Посполитої. Україна в «Замку Канів» Северина Гощинського — гайдамацька, бунтівна, затаврована дикістю і злочинністю. Україна Залеського — це спокійний край, сповнений мрій і спогадів. У його поезії відчувається «наївна грація стихійного піднесення, захоплення, і силою цього почуття, яке панує в ній, вона стає невимушеною, простою, природною піснею,

²² Див: Ujejski J. Antoni Malczewski : (poeta i poemat). Warszawa, 1921; Danowska E. Po upadku Liceum Krzemienieckiego (1805-1831). Polemiki i wspomnienia. Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Folia 57, Studia Historica VII (2008). С. 76-91; W. Piotrowski, Słownik krzemieńczan, 1805-1832, Piotrków Trybunalski 2005; Zapomniane wielkości romantyzmu. Pokłosie sesji, red. Z. Trojanowiczowa i Z. Przychodniak, Poznań 1995.

²³ A. Witkowska, Bohdan Zaleski, tajemnica sukcesu i zapomnienia, w: Zapomniane wielkości romantyzmu. Pokłosie sesji, red. Z. Trojanowiczowa i Z. Przychodniak, Poznań 1995. С. 84.

польотом, рухом»²⁴. З іншого боку, «Марія» Мальчевського відобразила образ шляхетського прикордоння, де була жива пам'ять про лицарську Польщу, де історія та міф промовляють через просторово-символічний вимір природи. Мальчевський створив образ меланхолійної, лицарської України, а степ перетворив на простір метафізичних заклинань. Голос природи, стихія історії та внутрішнє «я» зливаються тут воедино. Степ виявляється місцем, де розкривається справжній, глибокий і таємничий вимір людського існування.

Процес міфологізації України розпочався ще наприкінці 16-го та на початку 17-го століть, але свого апогею досягнув у 19-му столітті. Існує кілька причин, чому Україна досягла рангу поетичного міфу. По-перше, тут утвердився лицарський дух. По-друге, люди були зачаровані дикою природою, народними звичаями та легендами. По-третє, українська земля сприймалася як територія, над якою витав дух польсько-козацького минулого. Романтична література породила міф про Україну, таємничу і дику, але водночас привабливу своєю безмежністю. Українські мотиви мали велике значення для формування національної та культурної свідомості, а також опосередковували появу нового поняття нації. Нація сприймалася в дусі роздумів Йоганна Готфріда Гердера — як цивілізація, створена людьми в конкретному географічному середовищі впродовж історії. Вона асоціювалася зі сферою культури, особливо з її духовним аспектом²⁵. Міфологізація України стосувалася як шляхетської, так і козацької історії, людей і природи. Південно-східне пограниччя постало в літературі

²⁴ Krukowska H. Ciemna strona bytu w romantycznym poemacie Malczewskiego w: Antoni Malczewski, Maria. Powieść ukraińska. Podobizna autografu. Wydanie jubileuszowe. Kielce, 2025. С. 82.

²⁵ Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich pod red. S. Kozak, Wrocław 1974. С. 191-237.

як таємничий, дикий, але водночас і меланхолійний край, де все ще звучить пам'ять про минуле, викликана, серед іншого, через використання топосу могили та кургану. Ідентифікаційним знаком безмежних просторів став козак — з одного боку, символ безперешкодного життя, з іншого — символ прагнення до свободи²⁶.

Аліна Вітковська зазначила, що саме «Марія» була основою мислення української школи в поезії²⁷. Мальчевський був тим поетом, який вмістив основні складові українського міфу в одне речення: «Step — koń — kozak — ciemność — jedna dzika dusza»²⁸. Галина Круковська, у свою чергу, показала, що Україна в «Марії» — це простір, який валоризується у двох функціях. По-перше, завдяки тому, що поетичний роман Мальчевського, заснований певною мірою на вальтерскоттівських зразках, піднімає національну проблематику — Україна символізує долю Польщі в цілому. Український степ, над яким навісають звуки, що доносяться з лицарських могил, в яких відбивається дух старої Польщі — передає оповідачеві поеми сумну історію національної історії. Порожній, безкрайній степ має глибоке метафізичне значення — він нагадує архетипну пустелю, завдяки чому також символізує світ як незбагненну, онтологічну таємницю. Україна Мальчевського виявляється місцем, де людина усвідомлює свої темні стосунки з космосом, що стає причиною її безмежного відчаю²⁹.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Див.: A. Witkowska, Bohdan Zaleski, tajemnica sukcesu i zapomnienia, w: Zapomniane wielkości romantyzmu. Pokłosie sesji, red. Z. Trojanowiczowa i Z. Przychodniak, Poznań 1995.

²⁸ Malczewski A. Maria. Powieść ukraińska. Białystok 2002. С. 133.

²⁹ Krukowska H. Ciemna strona bytu w romantycznym poemacie Malczewskiego w: Antoni Malczewski, Maria. Powieść ukraińska. Podobizna autoru. Wydanie jubileuszowe. Kielce, 2025. С. 65.

Мальчевського часто представляли як людину пограниччя, представника людей «звідти», охоронця національної історії, захисника здобутків своїх предків³⁰. Він творив як митець, який, відповідно до ролі, відведеної поетові романтиками, зберігає у своїй творчості те, що є конститутивним для пам'яті нації. Дійсно, у своїй творчості лірик зобразив Україну — землю, що пам'ятає криваві битви за свободу вітчизни, де ще існує пам'ять про лицарський дух, а двір сприймався як притулок польської традиції. Сьогодні, однак, важко сказати, чи претендував Мальчевський на роль поета-пророка, який формує національну свідомість поляків.

Варто зазначити, що в авторській біографії «Марії» співіснують дві України. Перша — це Аркадія, край щасливого дитинства і буйної юності, а також освіти, в якій важливе місце посідала пам'ять про історію та патріотичні ідеали. Друга, натомість, — це Україна, якою її побачив поет, повернувшись з подорожі. Її образ закарбувався у вірші Мальчевського «O jak przykro do swoich wracać bez nadziei». На сприйняття Мальчевським цього регіону, безсумнівно, вплинули його враження від європейських подорожей, а також досвід сходження на Монблан. На Мальчевського, безумовно, подвійно вплинула меланхолія степу після повернення, яка, на його думку, була пов'язана з деструктивними відчуттями — смутком, стражданням і самотністю.

У розповідях і літературних творах епохи романтизму та пізніших епох поета зображували з теорбаном, який співає українські думи. Мальчевський вніс у твір місцевий колорит, змалювавши образ безмежних степових просторів

³⁰ Див: J. Kolbuszewski *Kresy*, Wrocław 1999; P. Радішевський. Володимир Висоцький — київський позитивіст з романтичним серцем у: В. Висоцький. *Поєми, лірика, сатира*. Київ 2012; S. Uliasz, *O literaturze kresów i pogranicza kulturów*, Rzeszów 2001.

з характерною для них флорою і фауною. Він використовував лексику, що побутувала на пограниччі. Однак, як показали дослідники, які займаються мовно-стилістичним шаром «Марії», у поемі знаходимо відносно небагато регіоналізмів. Як зазначає Уршуля Сокульська: «Текст поетичного роману пов'язаний мовно і тематично з пограниччям. Пам'ятаймо: поет малює нам картину України XVII століття. Отже, в лексичному шарі (і не тільки) можна помітити насамперед архаїку та регіональну стилізацію. Тут чітко простежуються архаїзми, які вже не вживалися у 19 столітті, рідкісні слова, слова, зафіксовані лише у письменників-романтиків. Нарешті, є форми, які вже не належали до загальної мови того часу, а у випадку письменників пограниччя були насамперед стилістично зумовлені»³¹.

Однак у «Марії» ми маємо справу не стільки з реальною Україною, територією з визначеною топографією, скільки з уявним простором. Виникає питання, якою мірою Мальчевський пізнав Україну? Він бував на Волині під час військової служби і повертався сюди зі своїх подорожей Європою. Він був добре знайомий із землями Поділля та Волині, які в літературі зараховували до території польської України. У розповідях сучасних біографів Мальчевський постає як людина еліти, вихована в західному, подільському регіоні України, але з міцними зв'язками з Варшавою, як мандрівник-громадянин світу. Незважаючи на це, в польській культурі увіковічнися міф про поета з України, який був пов'язаний зі сприйняттям життя Мальчевського крізь призму «Марії». Асиметрія в глибинних сенсах поетичного світу Мальчевського здатна проявляти свою природу ще не одне століття, доки не пригасне інтерес до

³¹ Sokólska U. Leksyczne cechy „Marii” Antoniego Malczewskiego w: Antoni Malczewski, Maria. Powieść ukraińska. Podobizna autografu. Wydanie jubileuszowe. Kielce, 2025. С. 396-397.

цього невеликого, проте емоційно й історично значного доробку.

У 1816-1821 роках Мальчевський відвідав Швейцарію, Італію та Францію, де познайомився з месмеризмом. З точки зору його творчості надзвичайно важливою подією стало ймовірне знайомство з провідним англійським романтиком — Джорджем Байроном. Після повернення до Польщі він оселився на Волині. Відомо, що Мальчевський повернувся з-за кордону під великим враженням від поезії Байрона. У «Марії» можна знайти низку відсилань до творчості англійського поета. Зокрема, поема Мальчевського має багато зв'язків з «Корсаром», «Гіауром» та «Абідоською нареченою». У Венеції він начебто познайомився з лордом Байроном та іншими англійцями, а поема Байрона «Мазепа» виникла з подробиць, які наш поет розповів там автору. Байрон перебував у Венеції з середини вересня 1818 року до кінця травня 1819 року, про що свідчить його листування. Поема «Мазепа», з іншого боку, була написана в Равенні, восени 1818 року: «Коли Мальчевський був у Венеції, то зустрівся там з Байроном [...] Мальчевський розповідав мені, що, розмовляючи з Байроном на теми, що стосувалися Польщі, він цитував йому випадок з Мазепою, його залицання і покарання за це». Модзелевський помилково стверджував, що Байрон написав «Мазепу» лише після зустрічі з Мальчевським, але це не змінює того факту, що розмова про Мазепу могла мати місце. Зустріч Мальчевського з Байроном могла відбутися у Венеції наприкінці листопада — на початку грудня 1818 або на початку 1819 року. З іншого боку, в біографії автора «Корсара» немає жодної згадки про зустріч з Мальчевським. Байрон, безумовно, зустрічався з поляками, про що свідчить його лист від 24 червня 1814 року: «Вчора ввечері мене познайомили з герцогами Меттерніхом, Радзивіллою і Чарторийськими. Можете собі уявити мій жах, адже я не воло-

дію французькою мовою. На щастя, вони розмовляють італійською, а я колись вільно володів цією мовою і ще не зовсім її забув. Радзивілл сказав, що його дружина «чудово володіє англійською» і що вона захоплюється поезією³². Юзеф Уейський стверджував, що немає підстав сумніватися у знайомстві Мальчевського з Байроном³³. Беручи до уваги тогочасні реалії, шлях, яким він подорожував, і його контакти з людьми з усього світу, слід зробити висновок, що Мальчевський, найімовірніше, зустрічався з Байроном. Особливо, якщо додати до цього свідчення близьких до поета людей. Проте не варто змішувати факт зустрічі із фактом посвячення англійського поета в подробиці історії Мазепи. Ще важливо додати, що історія про Мазепу була популярною в добу романтизму, адже втілювала важливий для тогочасної культури образ: майже фатальна закоханість, образ непізнаного метафізичного степу, куди оголеного коханця випускають прив'язаним навспак на сполошеному коні, а той коханець стає другою особою в імперії, проти котрої врешті повстає. Навіть без авторського фантазування ця історія здатна збурити розуми молоді.

Наприкінці липня — на початку червня 1821 року Мальчевський перебував у Низкиничках у Яна Модзелевського, який керував уже значно збіднілим маєтком поета. У цей час автор «Марії» взяв в оренду невеликий маєток — Хотячів. На це він виділив певну суму грошей, яку, ймовірно, отримав від продажу того, що залишилося від маєтку його батька або дядька — Ксаверія Блешинського, який помер бездітним у 1811 році. Заглиблюючись у біографію Мальчевського, важко не дійти висновку, що 1821-1822 роки були вирішальними. У 1821 році Мальчевський відновив контакти зі своєю далекою двоюрідною сестрою

³² J. Żuławski, *Byron unposed*, Warsaw 1966. С. 148.

³³ Ujejski J. Antoni Malczewski : (poeta i poemat). Warszawa, 1921. С. 22.

Зофією, уродженою Модзелевською. Вперше він зустрівся з нею десять років тому, під час канікул, проведених у будинку свого дядька. Роками пізніше, як пише Марія Дерналович, на своє нещастя, він знову зустрів її як пані Руцінську, а її тоді «роздирали нервові спазми»³⁴. Під час візитів до Руцінських, найімовірніше, у вересні 1821 року, поета вразив напад істеричних конвульсій господині будинку. Незабаром з'ясувалося, що Мальчевський можевилікувати Руцінську за допомогою магнетизму. Візити повторювалися дедалі частіше, і наприкінці червня — на початку липня 1822 року поет переїхав до Руцінських у Ласкові. Ситуація в будинку Руцінських незабаром стала причиною пліток і багатьох незручних ситуацій. Про одну з них згадує Генрик Цешковський: «Я пам'ятаю їхні візити до нас у Бортнів. Вони обоє приїжджали в кареті, її чоловік — на екіпажі, бо тільки він міг везти її без нервових болів, яких вона зазнавала в дорозі. Вони разом входили у вітальню, чоловік позаду з грілкою, щоб зігріти її ноги. Їхні стільці, спочатку розсунуті, повільно в'їжджали один в одного, рука в руку, і в такому положенні вони залишалися до кінця свого візиту. Певно, що Мальчевський боровся з собою, щоб звільнитися від цього кохання чи хвороби»³⁵.

Мальчевський, вочевидь, силкувався розірвати обтяжливі зв'язки. На зламі січня і лютого 1823 року він покинув дім Руцінських і поїхав до Луцька. Однак незабаром там з'явилася Руцінська. На зламі січня і лютого 1823 року вони повернулися до Ласкова, і там Руцінська під час магнітного сеансу в присутності чоловіка заявила, що тільки розлучення може принести їй полегшення від страждань. У березні 1823 року Мальчевський і Руцінська виїхали до

³⁴ Ujejski J. Antoni Malczewski : (poeta i poemat). Warszawa, 1921. С. 8.

³⁵ Danowska E. Po upadku Liceum Krzemienieckiego (1805-1831). Polemiki i wspomnienia. Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Folia 57, Studia Historica VII (2008). С. 79.

Гнідави, де зупинилися в гостях у пані Липської. Саме тоді здоров'я Мальчевського почало погіршуватися: «Тим часом стан його погіршувався в усіх відношеннях: майно через занедбаність занепадало, а зародок немочі, який згодом приніс йому смерть, вже почав проявлятися в тілесних недугах [...]»³⁶.

Перебування в Гнідаві було продовжено. Мальчевський знову спробував розірвати обтяжливі зв'язки. Він виїхав до Блудова, маєтку Олександра Блендовського, можливо, з надією повернути борг. Він провів там два тижні, і його місцезнаходження ретельно приховувалося. Незабаром у Блудові з'явилася Руцінська, про яку писав Скаршевський — друг Мальчевського з часів його військової служби: «[...] власне кажучи, кілька тижнів він дихав вільно, пристрасно захоплювався полюванням з хортами, мав їх і сідлового коня в Хотячеві і послав людину, щоб привезти їх; такий контакт послужив для його виявлення»³⁷. У Блудові наприкінці червня — на початку липня 1823 року Мальчевського і Руцінську відвідали Юліанна Скібіцька та її син Францішек. Метою візиту була допомога поетові у складній ситуації, про що свідчить лист Мальчевського до Францішека Скібіцького, надісланий з Немирова 15 липня 1825 року, де також згадується про труднощі проведення розлучення. Про повернення Руцінської до чоловіка не могло бути й мови. Другу половину липня 1823 року подружжя провело в Немирові, звідки поїхало до Глубочека — маєтку Яна Модзелевського, а потім прибуло до Низкиничів — маєтку, отриманого Руцінською як придане. Матеріальне становище поета ставало дедалі гіршим. Йому доводилося шукати кошти на утримання Руцінської та себе. Руцінський не виконував своїх фінансових зобов'язань пе-

³⁶ Ujejski J. Antoni Malczewski : (poeta i poemat). Warszawa, 1921. С. 10.

³⁷ Ibidem. С. 10.

ред дружиною. У цей час Мальчевський чекав на гроші — сподівався, що Блендовський поверне йому борг, писав листи до Францішека Скібіцького з проханням про позику.

Наприкінці лютого — на початку березня 1824 року Мальчевський і Руцінська прибули до Варшави. Свідки подій, вбачали у ставленні Руцінської до Мальчевського стосунки еротичного характеру. Біографи також не мали сумнівів щодо мотивації Руцінської та характеру її стосунків з Мальчевським. Юзеф Уейський писав, що поводження «з особою жіночої статі з боку молоді людини викликає — не беручи до уваги навіть навіювання і суто магнітний ефект — певні еротичні наслідки»³⁸. У світлі останніх досліджень це судження підтвердилося. Влодзімеж Штурц, пишучи про стосунки Мальчевського з Руцінською, був далекий від евфемізму: «(...) Йшлося не просто про «магнітне лікування», а про звичайну сексуальну манію, якою Руцінська під виглядом неврозу мучила Мальчевського. Період пекла, який проявився під час їхнього перебування у Варшаві, тим гостріший, що пов'язаний із цілковитою відданістю поета своїй коханці, на яку давала згоду «високоморальна» суспільна думка»³⁹. Люди, які знали поета з минулих років, коли він упивався світом краси, не могли надивуватися неймовірній зміні, що відбулася з ним. Чарівний Антоній, старанний учень з Кременця, улюбленець Тадеуша Чацького, захисник Модліна, палкий коханець жінок, виглядав і поводився як старий, навчений життям чоловік, хоча йому було трохи більше тридцяти. Дуже важливим видається свідчення Юзефа Залуського — брата колишньої коханки Мальчевського Францішки Любомирської, уродженої Залуської — у листі до К. Туровського:

³⁸ Ibidem. С. 10.

³⁹ Цит. за: Ujejski J. Antoni Malczewski : (poeta i poemat). Warszawa, 1921. С. 11.

«[...] все, що я знаю, це те, що я бачив його у Варшаві — перед тим, як він видав «Марію» — зміненим, дивно постарілим, сухорлявим: з цього Адоніса, схожого рисами обличчя на молодого Станіслава Августа, я побачив, на свій превеликий подив, чоловіка, схожого на лютеранського пастора в якомусь жалобному напівдуховному вбранні, але не на католицького священика, — він був цілком заклопотаний магнетизмом»⁴⁰.

Що ж перетворило енергійного юнака на стариганя? Важко знайти однозначну відповідь. Також неможливо сказати, коли саме відбулася ця зміна. Джерела змін не можна шукати лише у токсичних стосунках з хворою жінкою. Юзеф Уейський та Марія Дерналович писали, що поет повернувся зміненим з подорожі Європою. Там він пережив певне розчарування в коханні, а його стосунки з коханням усього життя, Францішкою Любомирською, розпалися. Кульмінацією його європейських мандрів стало підкорення Монблану у 1818 році — переломний момент у формуванні його духовної біографії. Євгеніуш Кухарський стверджував, що джерела фізичних і духовних змін слід шукати в переживаннях поета після повернення з мандрів⁴¹. Дослідник опонує думці Юзефа Уейського, який переломний момент духовної трансформації поета пов'язував з Монбланом. Посилаючись на свідчення, пов'язані з хворобою Мальчевського, симптоми якої нібито проявилися у Франції, Кухарський пише: «(...) одне здається безсумнівним: страждання було невиліковним, і цей період відходу від світу і пошуку усамітнення, який не можна узгодити ні з настроєм першої фази після повернення (...), ні з його постійним перебуванням на Волині і дозріванням його сто-

⁴⁰ Ibidem. С. 11.

⁴¹ Див.: Kucharski, E. Kilka uwag o życiu i pismach A. Malczewskiego. Lwów, 1924.

сунків з Руцінською, слід розглядати як проміжну ланку між першою фазою і другою, як час, коли зароджувалося відчуття, що для нього немає порятунку. Тут лежить переломний момент його життя, відтепер весь духовний горизонт розмивається. Юнак, який любить життя, його принади і спокуси, починає відчувати, що «з'їв гіркі, отруєні коржі світу», бачить, як повільно наближається загибель, усвідомлює, що «смерть залишила в його грудях чорні шрами»⁴². Треба зробити висновок, що кожен з дослідників був у чомусь правий. На нашу думку, трансформацію Мальчевського не можна ототожнювати з одним етапом його життя чи одним переживанням. Можна говорити про кілька імпульсів, реалізованих в окремих переживаннях, які створюють своєрідний екзистенційний переворот. Одним із них була хвороба. Поет тяжко захворів під час подорожі Європою, в Марселі. Найімовірніше, він страждав на рак, і таке твердження знаходимо в розповіді К. В. Вуйціцького: «Між тим, добре відомо, що під час закордонної подорожі, до якої його змусила важка хвороба в Марселі, він відчув перший напад невиліковної хвороби, яка згодом розвинулася і визріла. Помер від внутрішньої шкіри»⁴³. Здоров'я Мальчевського продовжувало погіршуватися, що не тільки позначалося на його зовнішньому вигляді, але й, мабуть, вплинуло на зміни в його духовному житті.

Переживання страждань через відторгнення, болісне почуття відповідальності за іншу людину, відсутність перспектив на майбутнє, прогресуюча хвороба — все це знайшло відгук у «Марії» й утворило найбільш трагічну літературну асиметрію поета. Мальчевський, мабуть, сподівався, що поему оцінять, і це поклато б край його фінан-

⁴² Kucharski, E. Kilka uwag o życiu i pismach A. Malczewskiego. Lwów, 1924. С. 24-25.

⁴³ Цит. за: Kucharski, E. Kilka uwag o życiu i pismach A. Malczewskiego. Lwów, 1924. С. 30.

совим проблемам. «Марія» — поетичний роман у двох піснях, і це перше використання цього жанру в польській літературі. Написаний у Варшаві в 1824 році, опублікований там же в 1825 році, присвячений Юліану Урсину Немцевичу. Парафразою «Марії» є поема Юліуша Словацького «Вацлав», а оперною адаптацією — «Марія», твір Романа Статковського. Мальчевський видав «Марію» на позичені гроші — фінансову підтримку у вигляді тисячі злотих надав князь Станіслав Яблоновський. Не виключено, що поет розраховував на підтримку з боку Немцевича, якому присвятив «Марію». Мальчевський навіть приїхав до нього, щоб передати примірник. Літній Немцевич прийняв його досить холодно. Старий поет вказав юнакові на всі труднощі тернистого шляху, на який той наважився, і не міг симпатизувати виду письменництва, абсолютно чужому його давнім переконанням⁴⁴. Окрім цієї зустрічі, Мальчевський не шукав інших контактів зі столичним літературним світом. Поема не принесла авторові ні слави, ні грошей. Причини недооцінки «Марії» проаналізував Казімеж Владислав Вуйціцький: «Формат був не в моді [з огляду на поетичний метр. — Ю. З.], автор був абсолютно невідомий; нарешті, вона була зустрінута холодною критикою на самому порозі літературного світу, нездатною навіть оцінити справжню цінність такого геніального явища»⁴⁵. Тому Мальчевський помер недооціненим поетом. Тут можна говорити про своєрідний трагічний парадокс — поет пішов з життя за два роки до слави.

Наприкінці свого життя Мальчевський цурався світу. Можна сказати, що чим далі він віддалявся від рідних, тим більше потребував їхньої допомоги. Зі свідчень Яну-

⁴⁴ W. Szymanowski, Antoni Malczeski, "Kurier Warszawski" 1876 № 75. С. 270.

⁴⁵ Цит. за: Ujejski J. Antoni Malczewski : (poeta i poemat). Warszawa, 1921. С. 32.

шевського, процитованих раніше, здається, що поет, приречений на суспільний остракізм і покинутий варшавським суспільством, повинен був боротися зі своїми зростаючими проблемами наодинці⁴⁶. Однак збережені документи свідчать, що це лише частина правди. У свідченнях і спогадах того часу Мальчевський постає як горда і благородна людина. Юзеф Залуський, брат Францішки Любомирської, писав: «Це була молода людина з надмірними амбіціями; якби він пішов до своїх колишніх колег, а не ховався від них, вони б врятували його від нещастя»⁴⁷. Те, що Мальчевський міг розраховувати на підтримку своїх колишніх друзів, підтверджує цитоване вище свідчення Романа Залуського про допомогу генерала Коссецького у справі працевлаштування Мальчевського в Міністерстві внутрішніх справ. Наведені вище свідчення суперечать образу нещасного поета, який опинився на дні через лицемірство, людську нечутливість і черствість його останньої супутниці життя, Зофії Руцінської. Цілком ймовірно, що поет не міг розраховувати на допомогу цієї жінки. Не дивно, що його супутниця виявилася безпорадною перед обличчям тяжкої хвороби коханого. Підтвердженням фактом є те, що Руцінська покинула квартиру на Електоральній одразу після смерті Мальчевського. Не з'явилася вона і на похороні. Формальностями, пов'язаними з похованням поета, займався Кароль Коссовський. Агонія автора «Марії», мабуть, була жахливою. Відомо, що він був у боргах — ледь вистачало на елементарні ліки. У першій половині XIX століття не було сильних знеболювальних, які б допомогли на останній стадії раку. Навіть якби полегшуючий ефект наркотиків був відомий, Мальчевський не зміг би їх собі до-

⁴⁶ Див.: Ujejski J. Antoni Malczewski : (poeta i poemat). Warszawa, 1921. С. 34.

⁴⁷ Цит. за: Ujejski J. Antoni Malczewski : (poeta i poemat). Warszawa, 1921. С. 35.

зволити. Поет помер у страшних муках. Він помер опівдні 2 травня 1826 року. Його смерть одразу ж стала предметом різноманітних здогадок і пересудів: «Доведений до злиднів, покинутий світом, серед якого йому ще недавно сяяли навіть найближчі й найрідніші, до яких він сам не хотів простягнути руку допомоги, занурений у магнетизм, таємничі справи якого відволікали його від болючої дійсності»⁴⁸.

Пронизливий опис перших годин після смерті поета можна знайти в тексті Ришарда Пшибильського: „Під простирадлом вистигало тіло поета. По кімнаті ходили канцеляристи, перераховуючи та опечатууючи речі. Деякі меблі, шафа, порцеляна, фаянс і скло залишилися по Мальчевському. З кращих речей: кілька книг французькою, англійською, три примірники «Марії», твори і портрет Байрона. Портрет поета, який, як писав Міцкевич, ніколи не брехав»⁴⁹.

Література

- Висоцький В. Поеми, лірика, сатира. Київ 2012.
- Danowska E. Po upadku Liceum Krzemienieckiego (1805-1831). Polemiki i wspomnienia. *Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Folia 57, Studia Historica VII* (2008). С. 76-91
- Kolbuszewski J. Kresy, Wrocław 1999.
- Kucharski, E. Kilka uwag o życiu i pismach A. Malczewskiego. Lwów, 1924.
- Malczewski A. Maria. Powieść ukraińska. Białystok 2002.

⁴⁸ Ujejski J. Antoni Malczewski : (poeta i poemat). Warszawa, 1921. С. 36.

⁴⁹ Цит. за: Ujejski J. Antoni Malczewski : (poeta i poemat). Warszawa, 1921. С. 36.

Malczewski A. Maria. Powieść ukraińska. Podobizna autografu. Wydanie jubileuszowe. Kielce, 2025.

Mazanowski M. Charakterystyki literackie pisarzy polskich, IV. Antoni Malczewski. Lwów-Złoczów, 1930.

Szymanowski W. Antoni Malczewski. Kurier Warszawski, 1876, № 75. C. 265-272.

T. J. Stecki, Kilka nieznanych szczegółów z życia Antoniego Malczewskiego i pamiątki po nim pozostałe. Tygodnik Ilustrowany, 1869, № 77. C. 294-296.

Uliasz S. O literaturze kresów i pogranicza kulturów. Rzeszów 2001.

W. Piotrowski, Słownik krzemieńczan, 1805-1832. Piotrków Trybunalski, 2005.

Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich, pod red. S. Kozak, Wrocław 1974.

Zapomniane wielkości romantyzmu. Pokłosie sesji, red. Z. Trojanowiczowa i Z. Przychodniak, Poznań 1995.

Żuławski J. Byron unposed. Warsaw 1966.